

ЕТИМОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ. 11

У статті розглядається походження слів *суд* «judicium» і *суд* «посуд». Автор заперечує загальноприйняті етимології цих слів і пропонує для них принципово нові етимологічні пояснення.

Ключові слова: етимологія, праслов'янська форма, індоевропейський корінь, семантичний розвиток.

Суд «судова установа». Слово *суд* зі значенням «орган для розгляду судових справ, судова установа» вживається майже в усіх слов'янських мовах (відсутнє лише в полабській мові): укр. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судові засідання; думка (про когось, про щось)», рос. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; думка, висновок», бр. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; думка, висновок», друс. *судъ* «міркування; розгляд справи, дізнання винності; судова справа, позов; вирок; ухвала, постанова; осудження, кара, покарання», п. *sąd* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; міркування, думка, погляд; розсуд», ст. «вирок», ч. *soud* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судові засідання; судді; вирок, рішення суду; судження, думка», слц. *súd* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; вирок, рішення суду; думка», вл. *sud* «судова установа; думка, погляд; вирок», нл. *sud* «суд, судочинство; вирок, рішення суду; судова установа», болг. *съд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; вирок», м. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; судді; думка; оцінка», серб. / хорв. *суд* «орган для розгляду судових справ; судовий розгляд, судовий процес; вирок; думка», слн. *sóđ* (заст.) «орган для розгляду судових справ; вирок, рішення суду; думка, погляд», ст. сл. *сждъ* «судова влада, судді; судовий розгляд, судовий процес; сварка, суперечка, позов; вирок, рішення суду; право, справедливість; висновок, думка; ухвала, постанова, рішення». Це слово, безперечно, праслов'янського походження (псл. *sqǫǵь), проте загальноприйнятої етимології воно не має¹. Автори Етимологічного словника старослов'янської мови вважають його неясним². Існує кілька версій походження псл. *sqǫǵь:

виводиться від іє. *somdhos «спільний розгляд, спільна думка», ст. «складене, зібране», утвореного за допомогою префікса *som- «з-, зі-» (> псл. *sq-) від дієслівного кореня *dh(ē)- «класти, ставити; робити» в ступені редукції

¹ Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука.— К., 2006.— Т. 5.— С. 467.

² Etymologický slovník jazyka staroslověnského.— Praha. 2008.— Seš. 14.— S. 861.

(> псл. *dē-ti «класти») і пов'язаного з лит. *samdà* «наймання», *samdyti* «наймати», дінд. *saindhā* «договор; зв'язок, з'єднання», *saindhīh* «т. с.», гр. *συνθήκη* «угода, договір», *σύνθημα* «угода»³; Г. Шустер-Шевц загальною поділяє наведені етимологічне пояснення, але виводить псл. *sqdъ від дієслова *dē-ti із значенням «говорити»⁴; П. Скок у псл. *sq-дъ теж виділяє префікс *sq-, але -дъ виводить від дієслова *dati «дати»⁵;

зближується з гот. *sundrō* «окремо», дангл. *sundor* «т. с.», нвн. *sonder* «без», дісл. *sundr* «надвое»⁶;

пов'язується з псл. *sēditi «сісти», *sēdq «сяду», первісне значення — «засідання»⁷; Ж. Ж. Варбот розглядає як утворення від основи теперішнього часу *sēde-⁸;

виводиться від *sen- «говорити», збереженого в рос.-цсл. *сѣтъ* «говорить», *сѣтъь* «сказав»⁹;

зіставляється з лат. *cēnseo* «оцінюю; думаю; вирішую», ірл. *kond* «думка, судження», що зводяться до іє. *k'end- «міркувати, висловлювати думку, засідати»¹⁰;

пов'язується з цсл. *сѣцннй* «істинний, справжній», спорідненим з дінд. *sānt-* «істинний, справжній, дійсний», гр. *ὄν* «істинний», лат. *sōns* «винний», гот.

³ Етимологічний словник української мови.— С. 467; *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : В 4 т.— М., 1971.— Т. 3.— С. 794; *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка : В 2 т.— М., 1959.— Т. 2.— С. 414; *Черных П. Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка : В 2 т.— 5-е изд.— М., 2002.— Т. 2.— С. 216; *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка.— 2-е изд.— К., 1989.— С. 412; *Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В.* Краткий этимологический словарь русского языка.— 2-е изд., испр. и доп.— М., 1971.— С. 431; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.*— Мінск, 2010.— Т. 13.— С. 20; *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— S. 539; *Holub J., Kopečný F.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1952.— S. 345; *Holub J., Lyer S.* Stručný etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1967.— S. 446–447; *Rejzek J.* Český etymologický slovník.— Praha, 2001.— S. 591; *Младенов С.* Этимологически и правописен речник на българския книжовен език.— София, 1941.— С. 627; *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika.— Ljubljana, 1995.— Knj. 3.— S. 283–284; *Snoj M.* Slovenski etimološki slovar.— 2 pregl. in dop. izd.— Ljubljana, 2003.— S. 679; *Meillet A.* Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave.— Paris, 1902–1905.— P. 1–2.— P. 162; *Trautmann R.* Baltisch-slavisches Wörterbuch.— 2. unveränd. Aufl.— Göttingen, 1970.— S. 47–48; *Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch.— Heidelberg ; Göttingen, 1962.— S. 761; *Otrębski J.* Randbemerkungen zu dem Werk von Pranas Skardžius Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius 1943.— S. 768 // *Lingua Posnaniensis.*— Poznań, 1953.— Т. 4.— S. 31, 54; *Трубачев О. Н.* Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции).— М., 1966.— С. 235–237; *Иванов В. В., Топоров В. Н.* О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) // *Славянское языкознание : VIII Междунар. съезд славистов.*— М., 1978.— С. 231.

⁴ *Schuster-Sewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache.— Bautzen, 1986.— H. 18.— S. 1376.

⁵ *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.— Zagreb, 1973.— Knj. 3.— S. 356.

⁶ *Грот Я.* Филологические разыскания.— 2-е знач. доп. изд.— СПб., 1876.— Т. 1.— С. 479.

⁷ *Брандт Р.* Дополнительные замечания к разбору Этимологического словаря Миклошича // *Рус. филол. вестн.*— Варшава, 1890.— Т. 24. № 4.— С. 181; *Ондружи Ш.* Семантическая мотивация основных терминов права и торговли у славян и индоевропейцев // *Этимология 1984.*— М., 1986.— С. 178; *Варбот Ж. Ж.* Место основ настоящего времени в системе отглагольного словообразования праславянского языка // *Славянское языкознание : IX Междунар. съезд славистов.*— М., 1983.— С. 64–66.

⁸ *Варбот Ж. Ж.* Зазнач. праця.— С. 64–66.

⁹ *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa, 1957.— S. 483.

¹⁰ *Szemerényi O.* Principles of etymological research in the Indo-European languages // 2. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft.— Innsbruck, 1962.— P. 183; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1971.— S. 568.

sunjis «істинний», дісл. sannr «істинний, винний», іє. *sont- «істинний»; при цьому не виключається запозичення псл. *sqdъ з прагерманської мови — герм. *sund- «істинний»¹¹.

Встановлення загальноприйнятої етимології для досліджуваного слова стало б набагато простішим і реальнішим, коли б вдалося реконструювати первісне значення псл. *sqdъ. Проаналізувавши з цього погляду властиві слову суд значення в різних слов'янських мовах і відхиливши ті з них, які стосуються судового органу і його функціонування («судовий процес», «судове засідання», «вирок, рішення суду») як явно пізні, ми звертаємо пильну увагу на значення «думка (про когось, про щось)». По-перше, тому, що це значення для слова суд властиве майже всім слов'янським мовам (українській, російській, білоруській, давньоруській, польській, чеській, словацькій, верхньолужицькій, македонській, сербській / хорватській, словенській, старослов'янській). По-друге, тому, що цілий ряд префіксальних утворень, однокореневих зі словом суд, характеризуються значенням (і лише цим одним значенням), яке виражає процес думання або говоріння (укр. *пересуди* «пусті балачки, поговорі», *бсуд* «осудження, огуда», *рбсуд* «рішення, висновок; розмірковування, роздум; розум; суд», рос. *обсудить* «обміркувати; обговорити», *рассудить* «обміркувати; розміркувати; вирішити» та ін.), а тому можна припустити, що первісним значенням псл. *sqdъ було «обговорення, висловлення думки (про когось)». По-третє, тому, що в ряді індоєвропейських мов слова зі значенням «суд, *judicium*» мають також значення «судження, думка, погляд» (лат. *jūdicium* «судове слідство; судовий процес; судове рішення, вирок; судження, думка, погляд», гр. *κρίσις* «судження, думка; судове рішення, вирок; судовий розгляд»), і цей факт дозволяє припустити, що в цілому ряді індоєвропейських мов значення «суд (судова влада, судовий процес, судове засідання, судове рішення)» у відповідному слові (різному в різних мовах) розвинулося зі значення «судження, думка, погляд» (звичайно, мається на увазі висловлена думка, сказане про когось слово). Сказане дає всі підстави зробити висновок, що первісним значенням псл. *sqdъ було «обговорення, висловлення думки (про когось)», з якого розвинулося значення «(загальна) думка (про когось), висновок» (пор. укр. *мати добрий суд у л'удей*)¹². Слід зазначити, що ряд дослідників-етимологів дійшли такого самого висновку, реконструювавши для псл. *sqdъ значення «думка»¹³, «думка, погляд; судовий розгляд; ті, хто судить»¹⁴.

Реконструйоване значення псл. *sqdъ («обговорення, висловлення думки про когось») свідчить, що псл. *sqdъ походить від дієслова зі значенням «говорити». Таким дієсловом ми вважаємо *seti «говорити», яке не збереглося в жодній із слов'янських мов. Сліди цього дієслова збереглися лише в старослов'янській мові: *сѣтъ* (3 ос. одн. през.-аор.) «говорить, сказав». Отже, ми поділяємо точку зору А. Брюкнера на походження псл. *sqdъ, власне на зв'язок псл. *sqdъ із ст. сл. *сѣтъ* «говорить, сказав» (див. вище). На наш погляд, псл. *sqdъ «обговорення, висловлення думки (про когось)» так само семантично виводиться від *seti «говорити», як *пріговор* — від *говорити*, *вірок* — від *ректі* «говорити».

¹¹ Holzer G. Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen.— Wien, 1989.— S. 224.

¹² *Ониськевич М. Й.* Словник бойківських говірок.— К., 1984.— Ч. 2.— С. 264.

¹³ *Bezlej F.* Op. cit.— S. 283; *Snoj M.* Op. cit.— S. 679.

¹⁴ *Borys W.* Op. cit.— S. 539.

Походження ст. сл. **сѣтъ** «говорить, сказав» автори Етимологічного словника старослов'янської мови вважають неясним¹⁵. Існує кілька етимологічних пояснень цього слова:

виводиться від іє. *k'ens- «урочисто говорити», до якого зводяться також дінд. śāmsati «вихваляє, оголошує, урочисто вимовляє, урочисто обіцяє», ав. sēnghaitē «оголошує», дперс. ḍātiy «говорить, оголошує», лат. censeo, -ēre «висловлювати думку», алб. thom «кажу», тохар. В śānmaу «він був проголошений»¹⁶;

виводиться від іє. *seng^h-ti «говорить, мовить», що є формою 3 ос. одн. презенса, утвореної від індоєвропейського дієслівного кореня *seng^h- «говорити, мовити», до якого зводяться також гот. siggwan «співати, читати вголос, декламувати», нвн. singen «співати», гр. ὀμφή «голос»¹⁷;

розглядається як займенникове утворення, складене із зворотного займенника **сѣ**, який є залишком втраченого зворотного дієслова зі значенням «говорить» або «говорять», і вказівного займенника **тъ** (мн. **ти**)¹⁸;

пов'язується з лит. žadėti «обіцяти», žandù žōdį «говорю слово»¹⁹;

виводиться від кореня *sen- «говорити», представленого, можливо, також у слн. pre-sen-étiti «вразити, здивувати, застукати зненацька», діал. presenčtiti «зачарувати» (у А. Брюкнера — «замовляти, наврочувати, зачаровувати»)²⁰;

виводиться від допл. *sent < *zent < іє. *H₂eg'-ent, що є формою 3 ос. мн. презенса-ін'юктива, утвореної від індоєвропейського кореня *H₂eg'- «говорити», до якого зводяться гр. ἦ «говорив», вірм. asem «говорю»²¹;

пов'язується з дінд. svan- «звучати, шуміти», лат. sono, -āre «звучати» і разом з наведеними словами зводиться до іє. *s^uenH₂- «звучати» (при цьому припускається, що індоєвропейське початкове *s^u- в праслов'янській мові зазнавало спрощення, пор. іє. *s^uesōr > псл. *sestra)²²;

тракується як форма, що виникла внаслідок синкопи із **словаѣтъ** (3 ос. мн. презенса) від дієслова **словити** «говорити»²³.

¹⁵ Etymologický slovník jazyka staroslověnského.— S. 813.

¹⁶ Meyer G. Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache.— Straßburg, 1891.— S. 91; Brugmann K. Etymologisches // Indogerm. Forschungen.— Strassburg, 1892.— Bd 1.— S. 177; Osthoff H. Allerhand Zauber etymologisch beleuchtet // Beit. Kunde indogerm. Sprachen.— Göttingen, 1898.— Bd 24.— S. 172; Uhlenbeck C. C. Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache.— Amsterdam, 1898—1899.— S. 300; Meïe A. Общеславянский язык.— М., 1951.— С. 167; Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch.— 3. neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann.— Heidelberg, 1938.— Bd 1.— S. 199; Pokorný J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.— Bern; München.— Bd 1.— S. 566.

¹⁷ Брандт Р. Знач. праця.— Т. 24. № 3.— С. 149—150; Van Wijk N. Die slavischen Partizipia auf -to- und die Aoristformen auf -tъ // Indogerm. Forschungen.— Berlin; Leipzig, 1926.— Bd 43.— S. 289; Stang Ch. S. Das slavische und baltische Verbum.— Oslo, 1942.— S. 73.

¹⁸ Соболевский А. И. Заметки по славянской морфологии // Slavica.— Praha, 1929.— Роѡ. 8. Сеѡ. 3.— С. 486; Vaillant A. Vieux-slave *seti*, plur. *seti* // Revue des études slaves.— Paris, 1942.— Т. 20.— Р. 149; Хам Й. Старобългарското **сѣтъ**, мн. ч. **сѣти** // Изследвания върху историята и диалектите на българския език: Сб. в памет на чл.-кор. Кирил Мирчев.— София, 1979.— С. 372.

¹⁹ Machek V. Recherches dans le domaine du lexique balto-slave.— Brno, 1934.— Р. 30—32.

²⁰ Brückner A. Op. cit.— S. 483.

²¹ Reinhart J. M. Aksl. **сѣтъ** / **сѣти** redivivum // Wiener slavistisches Jb.— Wien, 1981.— Bd 27.— S. 60.

²² Smoczyński W. Aksl. *setь* als etymologische Entsprechung zu lat. sonit // **Гъкровице словесноук** : Studia slawistyczne ofiarowane Prof. J. Ruskowi na 70 urodziny.— Kraków, 2000.— S. 185—186.

²³ Skalka B. Stsl. *setь* / *seti* semper provocans // Grammaticus. Studia linguistica Adolfo Erhartho quinque et septuagenario oblata.— Brno, 2001.— S. 145.

Ми вважаємо, що ст. сл. *сѣтъ* «говорить, сказав» є формою 3 ос. одн. презенса від дієслова **сѣти* «говорити», похідного від псл. **sęti* < **sentĕj* «урочисто оголошувати, піднесено говорити», яке зводиться до іє. **k'ęn-* «урочисто говорити» (із сатемовою палаталізацією звука *k* під впливом наступного голосного переднього ряду *e*²⁴), пов'язаного з іє. **k'ęn-s-* «урочисто говорити, оголошувати» (з розширювачем кореня *-s-*), до якого зводяться дінд. *šámsati* «вихваляє, оголошує, урочисто вимовляє, урочисто обіцяє», ав. *sēnghaitē* «оголошує», дперс. *ḁātiy* (**ḁa(n)hati*) «говорить, оголошує», лат. *cēnseo*, *-ēre* «висловлювати думку», алб. *thom* (**k'ęnsmi*) «кажу», тохар. В *čānmaуа* «він був проголошений». На ґрунті праслов'янської мови (саме праслов'янської, а не індоєвропейської) від дієслова **sentĕj* «урочисто оголошувати, піднесено говорити» за допомогою чергування кореневих голосних (*e : o*) і суфікса *-d-* був утворений іменник **sondos* > **sqđь* «обговорення, висловлення думки (про когось)» > «(загальна) думка (про когось), висновок». Відповідно щодо суду як судового органу семантичний розвиток цього слова був таким: «судовий розгляд» > «приговор, вирок, рішення суду». Пояснення псл. **sqđь* «суд» як праіндоєвропейського утворення з префіксом **som-* від іє. **dhē-*, яке, за словами О. М. Трубочова, є «гарною старою етимологією»²⁵ і яке, за словами Ж. Ж. Варбот, «неподільно панує» в сучасній етимології²⁶, ми вважаємо помилковим. Тим більше, що зіставлення (ототожнення) псл. **sqđь* «суд» з лит. *saĩdas* «наймання» після досліджень В. Смочинського видається, за словами О. С. Анікіна, «дуже спірним»²⁷: В. Смочинський трактує лит. *saĩdas* «наймання» не як індоєвропейську спадщину, а як «неолексему», що виникла на литовському ґрунті внаслідок перерозкладу *saĩd-as* < *saĩd-ųti* «наймати» (*-ųti* — суфікс ітератива) від *sęĩti* «черпати; наповняти, набирати»²⁸. І хоча пояснення В. Смочинського нам дуже імпонує, ми все ж не можемо з ним погодитися в усіх деталях. Ми згодні з В. Смочинським, що лит. *saĩdas* «наймання» пов'язане з лит. *sęĩti* «черпати» і не має ніякого відношення до псл. **sqđь* «суд». Проте ідея перерозкладу *saĩd-as* < *saĩd-ųti* нам видається хибною. Ми вважаємо, що безпосередньо від дієслова *sęĩti* (< **sęĩtĕj*) був утворений іменник *saĩdas* (< *sōĩdos*) — за допомогою суфікса *-d-* і чергування кореневих голосних *ē : o* (тобто ще в пралитовській мові), а дієслово *saĩdųti* є дериватом від іменника *saĩdas* (переважна більшість дослідників теж розглядає дієслово *saĩdųti* як деномінатив від *saĩdas*, на що вказує В. Смочинський²⁹). Більше того, ми схильні виводити елемент *-d-* у литовському дієслівному суфіксі *-d-ųti* від численних іменникових утворень із суфіксом *-d-*, від яких утворювалися дієслова за допомогою суфікса *-ųti*. Я. Отрембський виводить згаданий елемент від кореня дієслова *dęĩti* (< **dhē-*) «класти»³⁰.

Суд «посуд». Слово *суд* із значенням «посуд» вживається майже в усіх слов'янських мовах (не засвідчене лише в полабській мові): укр. діал. *суд* «посуд», рос. діал. *суд* «посудина; посуд», *суды́* (мн.) «коромишло відер, два відра»,

²⁴ Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии.— М., 2004.— С. 319.

²⁵ Трубочев О. Н. Знач. праця.— С. 235.

²⁶ Варбот Ж. Ж. Знач. праця.— С. 64.

²⁷ Анікин А. Е. Словарь Фасмера и современная этимологическая лексикография (об одном неосуществленном замысле О. Н. Трубочева): Докл. к XIII Междунар. съезду славистов.— Новосибирск, 2003.— С. 32.

²⁸ Smoczyński W. Litewskie wyrazy typu *ĩĩdas*, *ąpstas* oraz typu *saĩdas* // Балто-славянские исследования 1998–1999.— М., 2000.— XIV.— С. 171–172.

²⁹ Ibid.— С. 171.

³⁰ Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego.— Warszawa, 1965.— Т. 2 : Nauka o budowie wyrazów.— С. 387.

бр. діал. сѹды (мн.) «два відра», друс. суд «посудина», п. ст. sađ «т. с.», ч., слц., вл., нл. sud «бочка», болг. съд «посудина; судина», м. cad «т. с.», серб. / хорв. сѹд «посудина», діал. «бочка; вулик», слн. sób «бочка», діал. «вулик», ст. сл. сѹдъ «начиння; член тіла; посудина». Це слово, безперечно, є праслов'янським. На думку В. Махека, походження псл. *sqđь «посудина» не дуже ясне³¹. Переважна більшість дослідників вважає, що псл. *sqđь «посудина» походить від іє. samdhos «щось складене», утвореного за допомогою префікса *som- «з-, зі-» (> псл. *sq-) від дієслівного кореня *dh(ē)- «класти, ставити; робити» (> псл. *dē-ti «класти») в ступені редукції (є паралельним утворенням до лит. iñdas «посудина»), тобто походження псл. *sqđь «посудина» таке саме, як і псл. *sqđь «суд»³². На думку цілого ряду дослідників, первісне значення псл. *sqđь — «вмістилище, що складається з частин (бочка, дерев'яне відро тощо)»³³. Деякі дослідники схильні думати, що псл. *sqđь виникло із *sъsqđь (останнє складається з трьох компонентів — префіксів *sъ-, sq- і -dъ від дієслова *dē-ti) унаслідок стягнення початкового *sъs- в s-³⁴. В. Махек вважає це слово не дуже ясным³⁵. Тим більше, що лит. iñdas «посудина», яке вважається паралельним утворенням до псл. *sqđь «посудина», після досліджень В. Смочинського не може таким вважатися: В. Смочинський розглядає лит. iñdas «посудина» не як давнє утворення, а як «неолексему», що виникла на литовському ґрунті внаслідок перерозкладу iñd-as < in-dē-ti «укласти (всередину)»³⁶. Ми поділяємо сумніви В. Махека щодо загальноприйнятої етимології псл. *sqđь «посудина» і пропонуємо принципово нову етимологію цього слова.

На наш погляд, у ранній праслов'янській мові від дієслова *sem-tēi «лити, наливати», що зводиться до індоєвропейського кореня *sem- «лити, наливати, черпати»³⁷, за допомогою чергування кореневих голосних (e : o) і суфікса -d- був утворений іменник *somdos > *sqđь «вмістилище, куди наливають воду або якусь іншу рідину, посудина для води (рідини)». Таке вмістилище в давнину робили з глини, з металу (виковували), з дерева (видовбували) або склали з частин, щільно приганяючи одну частину до іншої. Дієслово *semtēi «лити, наливати, черпати» існувало в балто-слов'янській мові, про що свідчить лит. sėmti «черпати». У слов'янських мовах дієслово *semtēi «лити, наливати» (> *seŕti) не збереглося. Щодо семантики псл. *sqđь «посудина для води (рідини)» пор. грецькі слова ἄμψ «відро для води», ἄμψς «нічний горщик», ἄμψιον «чаша для жертвовної крові», які походять від того самого індоєвропейського кореня *sem-

³¹ Machek V. Op. cit.— S. 591.

³² Етимологічний словник української мови.— С. 467–468; Фасмер М. Знач. праця.— С. 794; Преображенский А. Г. Знач. праця.— С. 361; Черных П. Я. Знач. праця.— С. 216; Цыганенко Г. П. Знач. праця.— С. 395; Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Знач. праця.— С. 431; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.— С. 24–25; Brückner A. Op. cit.— S. 483; Machek V. Op. cit.— S. 591; Holub J., Kopečný F. Op. cit.— S. 360; Rejzek J. Op. cit.— S. 613; Schuster-Šewc H.— Op. cit.— S. 1375; Младенов С. Знач. праця.— С. 627; Bezlaj F. Op. cit.— S. 283; Snoj M. Op. cit.— S. 679; Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.— Wien, 1886.— S. 315; Bezenberger A. A im Ablaut zu ê und ô // Beit. Kunde indogerm. Sprachen.— Göttingen, 1880.— Bd 5.— S. 319; Meillet A. Op. cit.— P. 162, 234; Трыбачев О. Н. Знач. праця.— С. 235–236.

³³ Преображенский А. Г. Знач. праця.— С. 361; Цыганенко Г. П. Знач. праця.— С. 395; Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Знач. праця.— С. 431; Machek V. Op. cit.— S. 591; Schuster-Šewc H.— Op. cit.— S. 1375; Snoj M. Op. cit.— S. 679; Etymologický slovník jazyka staroslověnského.— S. 861–862; Meillet A. Op. cit.— P. 162.

³⁴ Holub J., Lyer S. Op. cit.— S. 457; Skok P. Op. cit.— S. 355–356.

³⁵ Machek V. Op. cit.— S. 591.

³⁶ Smoczyński W. Op. cit.— С. 163–164.

³⁷ Pokorny J. Op. cit.— S. 901.

«лити, наливати, черпати»³⁸. Наведені грецькі слова, а отже, на наш погляд, і псл. *sqǫǵ «посудина для води (рідини)» споріднені, крім лит. *sėmti* «черпати», *sámtis* «черпак», також з лат. *sentīno* «вичерпую трюмну воду», *sentīna* «нижня частина корабля для стікання нечистот»³⁹.

У праслов'янській мові поряд із словом *sqǫǵ «посудина» існувало також префіксальне утворення *sъsqǫǵ «т. с.», пор. рос. *сосуд* «посудина; судина», діал. «усяка містка річ; виріб для зберігання чогось, особливо рідини», бр. *сасуд* «судина», друс. *съсудъ* «посудина; судно, човен; знаряддя; музичний інструмент; начиння, пожитки; снасті», п. ст. *ssad* «посудина», болг. *съсѣд* «посудина», ст. сл. *съсѣдъ* «знаряддя; музичний інструмент; річ, майно; посудина; скарбниця; стодола, комора, водойма». Вважається, що псл. *sъsqǫǵ «посудина» утворено від *sqǫǵ «т. с.» за допомогою префікса *sъ- «з-, зі-» (префікс *sъ- ніби дублював синонімічний префікс *sq-, наявний у *sq-dǵ, де він уже не сприймався як префікс) і первісно означало «вмістилище, що складається з частин (бочка, дерев'яне відро тощо)»⁴⁰.

На наш погляд, псл. *sunsomdos (> *sъsqǫǵ) утворено від дієслова *sunsemtēj (> *sъseṭi) «злити» за допомогою чергування кореневих голосних (e : o) та суфікса -d- і первісно означало «посудина, у яку зливають воду або іншу рідину» → «посудина для зберігання води або іншої рідини». Друс. *съсудъ* «посудина, вмістилище для рідини» і рос. *сосуд* «т. с.» найкраще зберігають первісне значення твірного слова.

До праслов'янського періоду слід віднести також префіксальний іменник ā-основи *posqda «посудина», пор. укр. *посуда* «посуд, начиння; посудина», рос. *посуда* «т. с.», бр. *пасуда* «посуд, начиння», м. *посатка* «т. с.», серб. / хорв. *посуда* «посудина», слн. *posóda* «посуд, начиння». Вважається, що псл. *posqda «посудина» утворено від *sqǫǵ «т. с.» за допомогою префікса po-⁴¹.

На наш погляд, псл. *posomdā (> *posqda) утворено від дієслова *posemtēj (> *poseṭi) «полити, налити» за допомогою чергування кореневих голосних (e : o) та суфікса -d- і первісно означало «посудина, у яку наливають воду або іншу рідину». В українській, російській та білоруській мовах це слово набуло значення збірності, а тому від нього за допомогою суфікса -ин-а (на позначення одиничності) був утворений іменник із значенням одиничності: укр. *посудина* «окремий предмет з господарського начиння для їжі, пиття, зберігання припасів», рос. *посудина*, бр. *пасудзіна* «т. с.». У ряді слов'янських мов суфікс -ин-а отримав також іменник *суд* «посудина для води (рідини)»: укр. *судина* «посудина (для їжі, пиття, зберігання припасів)», бр. *судзіна*, друс. *судина*, болг. *съдіна* «т. с.».

У праслов'янській мові від *sqǫǵ «посудина» за допомогою суфікса -ък- (на позначення зменшеності) утворено іменник чоловічого роду *sqǫǵъкъ «миска»⁴² (укр. *судбк* «металева миска з ручками для гарячої страви, соусу, підливки і т. ін.»),

³⁸ Ibid.— S. 901.

³⁹ Ibid.— S. 901–902; *Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch.*— 2. unveränd. Aufl.— Heidelberg, 1973.— Bd 1.— S. 88–89; *Walde A. Op. cit.*— Heidelberg, 1954.— Bd 2.— S. 514–515.

⁴⁰ *Фасмер М. Знач. праця.*— С. 728; *Черных П. Я. Знач. праця.*— С. 216; *Machek V. Op. cit.*— S. 591; *Holub J., Kopečný F. Op. cit.*— S. 360; *Rejzek J. Op. cit.*— S. 613; *Schuster-Šewc H.*— *Op. cit.*— S. 1375; *Skok P. Op. cit.*— S. 355–356.

⁴¹ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.*— Мінск, 2004.— Т. 9.— С. 301; *Skok P. Op. cit.*— S. 355; *Bezlej F. Op. cit.*— S. 91; *Snoj M. Op. cit.*— S. 549; *Трубачев О. Н. Знач. праця.*— С. 235.

⁴² *Черных П. Я. Знач. праця.*— С. 216; *Трубачев О. Н. Знач. праця.*— С. 235.

рос. *судбк* «невелика чашка, миска з ручками для підливи, соусів», бр. *судбк* «т. с.», п. *sađek* «посуд, начиння», ч. *soudek* «невелика бочка»), а за допомогою суфікса *-ьп-* — іменник середнього роду **sqđьно* «посудина»⁴³ (укр. *суднб* «посудина для калу й сечі, яку подають лежачим хворим»), рос. *судно*, бр. *судна* «т. с.», діал. «відро»). Цілком імовірно, що іменник **sqđькъ* первісно означав невелику дерев'яну (видовбану) посудину для рідини, власне дерев'яну миску, а іменник **sqđьно* — велику дерев'яну посудину для рідини, складену з частин.

Велика дерев'яна посудина для рідини, складена з частин, добре тримається на воді. Тому діжку давні слов'яни могли використовувати як засіб пересування по воді (див. «Казку про царя Салтана» О. С. Пушкіна). Через це човен, корабель давні руси часто називали так само, як і дерев'яну посудину для води (рідини), складену з частин, пор. укр. *суднб* «плавучий транспортний засіб для перевезення людей і вантажів (про човен, корабель, пароплав)», *посуда* «судно, човен, корабель, пароплав», *посудина* «т. с.», рос. *судá* (мн.) «судна, кораблі, пароплави», *судно* «судно, корабель, пароплав», діал. *посуда* «морське і річкове парусне судно», бр. *судна* «судно, корабель, пароплав», друс. *судь* «судно, човен, корабель», *судьно* «т. с.», *сьсудь* «судно, човен», *посудь* «судно», п. ст. *sudno* «судно, човен», слц. *sudno* «човен». Слід зазначити, що п. ст. *sudno* «судно, човен» і слц. *sudno* «човен» запозичені з російської мови⁴⁴. Отже, семантичний перехід «посудина» → «човен, корабель», будучи характерним лише для східнослов'янських мов, відбувся в давньоруський період⁴⁵.

Запропонована етимологія слова **sqđь* «посудина» дозволяє пояснити всі семантичні зміни, яких зазнало це слово і похідні від нього.

V. H. SKLIARENKO

ETYMOLOGICAL STUDIES. 11

The article focuses on the origin of Ukrainian *суд* «judicium» and *суд* «ware». The author rejects the generally accepted etymological interpretations of these words, giving instead crucially new explanations of their origin.

Key words: etymology, Common Slavonic form, Indo-European root, meaning development.

⁴³ Черных П. Я. Знач. праця.— С. 216.

⁴⁴ Врѣцкнер А. Op. cit.— S. 483; Machek V. Op. cit.— S. 591.

⁴⁵ Трубачев О. Н. Знач. праця.— С. 237.